

El *filaberquí*(ALDC, VII, 1673. El *filaberquí*)

L'enunciat designa un 'trepant consistent en una maneta en forma de doble colze, amb un agafador entremig, i que a un extrem conté el portabroques i a l'altre, un pom rodó, que se subjecta amb el pit o amb el palmell de la mà'. El neerlandès *wimmelkein*, compost de *wimmel* 'trepant' (cf. al. *wimmeln* 'moure's vivament; formiguejar') i el dim. *-kijn*, va passar al fr. med. *wimbrequin*, *vuibrequin*, alterat després en *vilebrequin*, *virebrequin*, etc. i transmès a l'oc., d'un dels dialectes del qual, el llenguadocià, va arribar al ross. *viraberquí* i *vilaberquí* a partir dels quals es van realitzar diverses homonimitzacions, en especial del primer component (*fila-*, *tira-*, *gira-*, *tela-*).

La var. ross. *viraberquí* 1, 11 (*bira-*) és la més afí al llenguadocià *biro-brequí* (Mistral; doc. cat., Labèrnia, 1839), amb un primer element (*vira-*, *bira-*) que ja era transparent en l'oc. ('que gira') (var. *biraperquí* 7, potser interpretat "vira per aquí"). El pas a *vilaberquí* (*bila-*) 89, doc. en Lacavalleria (1696), podria obeir a una dissimilació de bategants ([r]...[r] > [l]...[r]) o a una homonimització formal amb *vila* (*bila*), paral·lela a altres casos (*tira-*, *gira-*, etc.); var. *vilaperquí* 26, *bilaberquí*, *b[ə]laperquí* (Esteve et al., 1803), amb pas de [i] > [ə], com cat. ant. *fenir* < *finir*, o bé a [a], *b[a]laperquí* 20 i *b[a]llaperquí* 20, 108 (→ *llabarquí* 93), on haurà pesat també l'atracció de *bala* i *balla* (de *ballar*), respectivament.

Filaberquí, la var. més estesa del cat. principatí, tret de parlars contigus a l'arag., és resultat d'una homonimització amb el present de *filat* (< *FILARE*); doc. en Labèrnia (1839) i amb abundosa continuïtat en obres lexicogràfiques posteriors (Saura, Bulbena, Fiter) i literàries (Segarra, P. Bertrana, Pedroló, Espriu, etc.); var. *felaberquí* 86, *filaberquí* 61, *filaperquí* 41, *filabarquin* 100, *filoberquí* 54, *filiberquí* 69, 97, 123, *filbertí* 48; homonimitzacions: *telaberquí* 83, amb *tela*, *giraberquí* 19, amb *girar*, *tiraberquí* 12, 15, amb *tirar*, pel que fa al primer element, i *filaperquí* 41, amb *per* (*a*)*quí* (*filaberquí* 61), pel que fa al segon element. Quant a l'alg. *giraberquí* 85 (pron. [dʒiɾaβalk'i]), es tracta d'un manlleu al sard *girabarkinu*, que alhora el prengué del piemontès (*DES*, *FEW*).

Billamarquí (*villamarquí* en el val. mer., al sud d'Alzira), doc. des d'Escrig (1851), és un manlleu a l'arag. (cf. *ALEANR*, mapa 1253 i mapa 1 de Veny, 2009 f): *billamarquin*, *billamaquí* 156, *billabarquin* 87, 93, 94, *billaberquí* 106, 108, 118 (tret de la loc. 20), *billamartí* 137-139, 157-159, 161, 170, 174, 178, 180, 182; l'atribució a aragonesisme es basa en el tractament del primer component, *villa* i no *vila*, que és l'evolució pròpia del cat. de -ILL-> -il- (ARGILLA > *argila*, ANGUILLA > *anguila*); el cas excepcional de l'antropònim *Villalonga* s'explica per una metàtesi de *Vilallonga*. Aquest aragonesisme s'afegeix als casos de *gemecar*, *grill*, *cantador* 'grill', *sinse* 'sense', l'ant. *lolo* 'avi', etc. (Veny, 1988 a i 2002 a).

Berbiquí s'ha manllevat modernament al cast. (doc. val. Pla, 1880), que a Mallorca va suplantar *anou*; el cast. *berbiquí*, segons el *DECat*, seria pres del fr. dialectal *veberquin* a través del cat. o el gascó, més d'aquest—creiem—si atenem a la var. gascona *birebarquí* i al fet que a les

localitats septentrionals de Navarra s'estén la var. *berbiquí* (cf. *ALEANR*, mapa 1253); var. *b[e]rb[e]quí* 184, *berbaquí* 84; *birbiquí* 72, 122, 187, per assimilació, *bribiquí* 89, per metàtesi.

Entre els noms d'estris amb funció semblant a la del *filaberquí* figuren *tribe* 'barrina grossa de fuster' 34, 39 (< llat. *TRYPANUM*), *tibre* 38, amb metàtesi; *tribo* 40, 48; *tribi de redorta* 92, amb el segon element al·lusiú a la forma entorcillada, d'espinal; *barrobi* 'barrina grossa' 82, der. de **VERUINU*, a través de **berrovi* (*DECat*); *barrina* 'instrument per a foradar cossos durs' 124, 181, del llat. *VERUINA* 'javelina, dard' (*DECat*); *barrena* 115, 125, interferència amb el cast. (per a aquests mots, veg. mapa 1097); *retorcedor* 119, per la seva funció de donar voltes la broca, com un *retorcedor*, que en terres occidentals és el nom propi del 'fus de tòrcer' (*DCVB*); *torn* 153, pel seu moviment de rotació.

Són deguts a la metonímia amb una part de l'instrument *anou* 80 (var. *nou* 81), referent al pom sobre el qual es feia força ("perilla de maderà", Terreros, 1787; "ab una empunyadura", Labèrnia, 1839; "una maneta corvada ab un *anou*", *Salvat* 1912); *bola* 152, per la forma arrodonida del pom; *maneta* 75, dim. de *mà* (< *MANU*), una mena de "mànech" (Labèrnia, 1839), "una maneta corvada" (*Salvat* 1912); *trepant* (Esteve et al., 1803), der. d'una base llat. *TRYPANUM*, baix llat. *TREPANUM*, pròpiament 'broca de *filaberquí*'; *broca* 21, 53, 86, 90, 148, "barrina curta que s'aplica a l'extrem d'un *filaberquí* o altre instrument [...]" (*DCVB*).

Són atribuïbles a manlleus el ross. *xinyola* 1-3, 5, del fr. *chignole* (< llat. *CICONIOLA*), que, per la semblança amb el coll de la cigonya, es va aplicar a la poalanca d'un pou i després al *filaberquí*; *taladre*, de verbal de *taladrar*, amb el der. *taladrador* 155, que és un "castellanisme inadmissible" (*DECH*); *xitxarra* 45, pres del cast. *chicharra* probablement pel soroll que fa, com l'estridència d'una cigala.

Altres: *violí* 73, resposta secundària, potser relacionada amb la forma sinuosa d'un violí (s. XVII ← it. *violino*); *celindre de foradar* 160, format amb el nucli *cilindre* (← *CYLINDRUS* ← gr.), amb dissimilació vocàlica, i un determinant indicador de la funció; *perforadora* 68, der. de *perforar*, pres del llat. *PERFORARE*.

Des d'un punt de vista areal i d'història de la llengua, el resultat occità *biro-brequí*, transmès pel fr. des del neerlandès *wimmelkein*, és la baula que l'uneix al ross. *viraberquí*, *vilaberquí*, des dels quals van tenir lloc diverses homonimitzacions (*filaberquí*, *giraberquí*, etc.), amb predomini quasi total de *filaberquí*. Una var. gascona *birebarquin*/*bilabarquin* o la seva adaptació fr. *vilebrequin* serien responsables d'una acomodació foneticosemàntica per part del cat. a l'arag. *villamarquí*, *villamartí*, que, amb la colonització, hauria passat al val.: no d'altra manera es pot explicar la palatal del primer element *villa-*.

Són mots normatius *filaberquí*, des del *DOrt*, 1917; *belaberquí*, des del *DGI*, 1932, var. que degué ser admesa per Fabra davant la copiosa doc. lexicogràfica, però que caldria suprimir davant la nul·litat actual d'ocurrències.